ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՇՈՒԿԱՅԻ ԶԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ ԵՎ ԶԲԱՂՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐՆ ԱՆՑՄԱՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

Վ. Ն. ԽՈՋԱԲԵԿՅԱՆ
ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս

1. Աշխատանքի շուկայի ձևավորման միտումներ: *Աշխատանքի շուկան ընդգրկուն հասկացություն է, բայց հիմնականում վերաբերում է աշխատուժի առք ու վաճառքի հետ կապված գործընթացներին։ Վարձու աշխատանքներում ընդգրկվելու նպատակով աշխատուժը տնօրինողներն այն վաճառում են գործատուներին։ Մնացած բոլոր ապրանքների նման, աշխատանքի շուկայում գոյանում է աշխատուժի գինը, որը Հայաստանում շատ ցածր է։ Դրա հիմքում ընկած է աշխատուժի ցածր արժեքը։ Վերջինս բացատրվում է հանրապետության տնտեսական զարգացման և աշխատանքի արտադրողականության չափազանց ցածր մակարդակով։ Գնի վրա ազդում են նաև աշխատուժի պահանջարկի ու առաջարկի անհաշվեկշռվածությունը, երբ առաջարկը շատ է գերազանցում պահանջարկին, բացահայտ և թաքուն գործազրկության մեծ մասշտաբները և այլ գործոններ։*

Արդի փուլին հատուկ են մի շարք հայտանիշներ, որոնք վկայում են աշխատանքի շուկայի լարված իրավիճակը, աշխատուժի անընդհատ աճող առաջարկի նկատմամբ նվազող պահանջարկը։ Դա բնորոշ է ԱՊՀ շատ երկրների[1]։ Նորանկախ պետություններում առանձին ուսումնասիրողներ, այդ թվում տողերիս հեղինակը, աշխատանքի շուկայի ձևավորման մասշտաբների վրա ազդող ընդհանուր գործոնների թվին են դասում, օրինակ, բաղմասեփականության երևան գալը, արտադրության կառուցվածքային փոփոխությունները, շուկայական հարաբերությունների և մրցապայքարի մեջ ներքաշվելը, համապատասխան շահութաբերություն չապահովող արտադրական

---

1 *Խնդրո առարկայի շուրջ գրականությունը նոր-նոր է ստեղծվում, քանզի իրական կյանքում աշխատանքի շուկայի ձևավորումն արդի տեսքով նոր երևույթ է։ Հրապարակի վրա են ՌԴ տնտեսագետների կողմից վերջին երկու-երեք տարիների ընթացքում լույս ընծայված առանձին գրքեր, գրքույկներ, ամսագրային հոդվածներ։ Հարցը ինչ-որ չափով քննվում է նաև ոստիկանության և այլ թեմաներին նվիրված հրապարակումներում։ Հոդվածը շարադրելիս մեզ համար, մասնավորապես ոգտակար են եղել հետևյալ աշխատությունները* Рынок труда в России. под ред. К. И. Микульского, М., 1995; Роль женщин в перестройке российской экономики, Вашингтон, 1994; Концепция женской занятости, М., 1991: Рынок труда и социальная политика в Центральной и Восточной Европе, под ред. Николас Барра; Публикация Всемирного Банка, Чехия, 1994; Учет оценка, приватизация. Нью-Йорк, 1994; И. Заславская, Труд, занятость, безработица. М., 1992; С. Белозерова, Социальная политика в сфере труда, М., 1995; *նույնի՝* От искусственного дефицита к реальной нехватке рабочей силы; Г. Дектярев. Регулирование занятости в условиях массового высвобождения: некоторые неувязки и неясности *(նույն տեղում)*, (Российский социально-политический вестник, 1995, № 1); Проблемы занятости и безработицы в условиях перехода к рынку (там же, 1995, № 2); Социально-экономическая ситуация в России. (Вопросы экономики, 1994, № 2); Л. Миллер, Проблемы безработицы в Польше. Формы и методы к решению (Теория и практика управления, 1995, № 3); А. Неспорова, Тенденция и политика на российском рынке труда (там же, 1996, № 1). Вопросы статистики, 1995, № 2; Информационный статистический бюллетень, 1995, № 2 *և այլն։*

օղակների լրիվ կամ մասնակի սնանկացումը, դրանց լուծարումը կամ մասշտաբների նեղացումը, խորհրդային համակարգի փլուզման հետևանքով տարբեր երկրների միջև տնտեսական կոոպերացիոն կապերի խզումը։ Ամենուրեք բնորոշ դարձան արտադրության մասշտաբների անկումը, կապիտալ ներդրումների չափերի զանգվածային կրճատումը, աշխատավարձի և ապրանքների գների անընդհատ խորացող ճեղքվածքը, սոցիալական լարվածությունը, բնակչության եկամուտների ձևավորման գործընթացի անկառավարելիությունը և այլն[2]։ Այդուհանդերձ, ԱՊՀ երկրներում աշխատանքի շուկան դեռ լրիվ չափով ձևավորված չէ, աշխատուժի բարձր առաջարկը չի ուղեկցվում համապատասխան պահանջարկով, մեծ է դրանց միջև անհաշվեկշռվածությունը, իսկ շուկան կարգավորող և շարժիչ ուժերը թույլ են։

ՀՀ-ում աշխատանքի շուկայի ձևավորման վրա ներազդեցին նաև այդ փուլում Հայաստանին յուրահատուկ մի շարք այլ երևույթներ։ Դրանք հանդես եկան որպես հանրապետությունում ստեղծված աշխարհաքաղաքական իրավիճակի, երկրաշարժի, վառելիքաէներգետիկ ճգնաժամի, չնախապատրաստված, անժամանակ և հախուռն ապապետականացման, ինչպես նաև ժողովրդագրական գործոնների (հատկապես բռնագաղթած բնակչության հոծ զանգվածների առկայության) անմիջական օպերատիվ արձագանքը[3]։

Աշխարհաքաղաքական իրավիճակն աշխատանքի շուկայի վրա ազդում է շրջափակումների, սուղ հումքային ռեսուրսները ներկրելու և արտադրված պատրաստի արտադրանքներն այլ երկրներ առաքելու անհնարինության հասնող բարդությունների պատճառով։ Երկրաշարժի ազդեցությունը պայմանավորված էր երկրաշարժի գոտում տնտեսության կազմալուծումով, այն վերականգնելու աշխատանքների ձգձգումով, ինվեստիցիաների պակասով և այլն։ Վառելիքաէներգետիկ ճգնաժամի ավելի սուր արտահայտվածությունը, որ կապված է նաև ատոմակայանը կանգնեցնելու հետ, հանգեցրեց բազմաթիվ արտադրությունների փակմանը, դրանց մասշտաբների կրճատմանը, թեև Հայաստանում արտադրության մասշտաբները կրճատվել էին 1988-ի վերջերից։ Ղարաբաղյան շարժման օրերին անհարկի փակվեցին շատ արդյունաբերական ձեռնարկություններ, սկիզբ առան և շարունակական բնույթ էին կրում գործադուլները։ Աշխատանքի շուկայի վրա արտահայտիչ ազդեցություն ունեցավ նաև ժողովրդագրական իրավիճակը։ Դա պայմանավորված էր երկրաշարժի ժողովրդագրական հետևանքների, հարևան հանրապետություններից, Արցախից բռնագաղթած հայ բնակչության հոծ զանգվածների առկայությամբ, աշխատանքային տարիք մուտք գործող բնակչության չափերի և բնակչության թվակազմում տնտեսապես ակտիվ աշխատանքային տարիքի մարդկանց տեսակարար կշռի աճով, միգրացիոն գործընթացների խիստ ակտիվացմամբ[4]։

Ի տարբերություն այլ երկրների, Հայաստանում աշխատանքի շուկայի ձևավորման վրա որոշակիորեն ազդեց կապիտալի արտահանումը։ Տասնամյակների ընթացքում ոմանց ձեռքին կուտակված կապիտալը, մայր երկրում կիրառվելու բարենպաստ ասպարեզ չգտնելով՝ թողտվության և անիշխանության պայմաններում, ասպարեզ գտավ այլ ափերում՝ իր ետևից մագնիսի նման ձգելով աշխատավոր երիտասարդությանը։ Ինվեստիցիաների պակասը,

2 Մանրամասն տե՛ս Рынок труда в России, с. 3—13

3 Հայաստանում այդ հարցերի առանձին կողմեր շատ հարևանցիորեն քննարկվում են մեր կողմից հրապարակված մի շարք հոդվածներում. տե՛ս Трудовые ресурсы и проблемы занятости (Проблемы теории и практики управления, 1996, № 1), Աշխատանքային ռեսուրսները և դրանց վերարտադրությունը (էկոնոմիկա, 1992, № 11—12, 1993, № 1—2), Ակտիվացնել աշխատանքային ռեսուրսների օգտագործումը շուկայական հարաբերություններին անցնելու պայմաններում (էկոնոմիկա, 1993, № 9—10) և այլն։

4 Վ. Ե. Խոջաբեկյան, Միջպետական միգրացիաները և դրանց ազդեցությունը բնակչության բնական վերարտադրության ընթացքի վրա (էկոնոմիկա, 1996, № 1—3, էջ 6—20)։

իր հերթին, հանգեցրեց արտադրության մասշտաբների փոքրացման և աշխատատեղերի նվազման։ Աշխատանքի շուկայի ձևավորման և աշխատուժի օգտագործման վրա հակասական ներգործություն են ունեցել ապապետականացումը և մասնավորեցումները։ Նախ, արտադրության որոշ ճյուղերում դրանք հանգեցրել են աշխատողների թվակազմի ավելացմանը, որը, իր հերթին, մեծ մասամբ, ուղեկցվել է աշխատուժի օգտագործման արդյունավետության անկմամբ, աշխատանքի բնականոն միջին լարունության մակարդակի խիստ բարձրացմամբ[5]։ Օրինակ, գյուղատնտեսության մեջ զբաղվածների թվաքանակը 1990—1995 թթ. շուրջ երկու անգամ ավելանալու պայմաններում[6] մշակվող հողատարածությունները խիստ կրճատվել են, համախառն բերքը չի ավելացել, այսինքն՝ տեղի է ունեցել զբաղվածության էքստենսիվ տիպի ընդլայնված վերարտադրություն, որն ուղեկցվել է աշխատանքի արտադրողականության խիստ անկմամբ։

Դրա հետ մեկտեղ գյուղատնտեսության մեջ մասնավորեցումները մի կողմից հանգեցրին աշխատուժի շուկայի նեղացմանը, մյուս կողմից՝ ընդլայնմանը։ Բայց աշխատուժի շուկան գյուղում ավելի շատ նեղացավ, քան ընդլայնվեց։ Դա տեղի ունեցավ այն պարզ պատճառով, որ սեփականատեր դարձած գյուղացին առայժմ իր հողը ինքն է մշակում, պահում և խնամում իր անասունները։ Տվյալ դեպքում աշխատուժը փոխանակության փուլով չի անցնում, բացակայում է դրա առքն ու վաճառքը։ Մանավանդ, նշանակություն է ստացել նաև տնտեսություն վարելու բնամթերային ձևը։

Աշխատուժե շուկան ինչ-որ չափով ընդլայնվում է գյուղատնտեսական մթերքների վաճառքի հետ կապված գործարքներում։ Ֆերմերային տնտեսություններ ստեղծվելու և գյուղատնտեսությունը ինտենսիվ հիմունքներով վարելու համեմատ կստեղծվեն համապատասխան նախադրյալներ՝ աշխատանքի շուկայի ընդլայնման համար։

Աշխատատեղերը հիմնականում ավելանում են շրջանառության բնագավառում, մասնավորապես մանրավաճառության մեջ, բանկային ֆինանսավարկային համակարգերում։ Մասնավորեցումների ընթացքում ովքեր չկարողացան խորհրդանշական գներով կամ անվճար տեր դառնալ պետական կամ կոոպերատիվ ունեցվածքի, զբաղմունք, հաց, լույս, տաք անկյուն ունենալու մտահոգությամբ և հուսալքությունից դրդված՝ թողեցին մայր երկիրը։ Հանրապետությունում ստեղծված իրապայմանները տեղաշարժում են բոլոր նրանց, ովքեր այլ երկրներում հաց վաստակելու և ընտանիքը պատսպարելու թեկուզ շատ չնչին հույս ունեն, կամ նույնիսկ այդ հույսն էլ չունեն։ Մեր հաշվարկներով 1991—1995 թթ. Հայաստանի բնակչության միգրացիայի բացասական մնացորդը կազմել է շուրջ 1 մլն մարդ[7]։ Այսօր հանրապետության բնակչության մի ստվար հատված գոյատևում է նրանց ուղարկած միջոցների հաշվին։

Երկրորդ, բնորոշ է դարձել ժողովրդական տնտեսության շատ ճյուղերում սոխատոների թվակազմի նվազումը։ Պաշտոնական տվյալներով, օրինակ, 1990—1995 թթ. աշխատանքային ռեսուրսների ընդհանուր թվակազմը մոտ 5.0 %-ով ավելանալու պայմաններում տնտեսության բոլոր ճյուղերում՝ ոբաղվածները պակասել են 11,5 %-ով։ Կրճատումը խիստ նկատելի է արդյունաբերության մեջ (1990 թ. 494,8 հազարի դիմաց 1995 թ. 351,9 հազար), շինարարության (համապատասխանաբար 184,1 և 95,6), առևտրի (բացառությամբ մանրի), ծառայությունների, գիտության, կրթության, արվեստի և

---

5 Վ. Խոջաբեկյան, Սեփականաշնորհումը և զբաղվածության արդի խնդիրները։ Սեփականաշնորհումը Հայաստանում, գործընթացը, արդյունքները, հիմնախնդիրները, Երևան, 1996, էջ 27։

6 Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 1993—1994, էջ 24։

7 Էկոնոմիկա, 1996, № 1—3, էջ 18—19։

այլ ոլորտներում[8]։ Այս տվյալները իրական չեն։ Շատ-շատերը չեն աշխատում, ոմանք նույնիսկ հայրենիքում էլ չեն, բայց որպես աշխատողներ, իրենց նախկին աշխատավայրերում մնում են հաշվառման մեջ։ Դա առանձնապես բնորոշ է արդյունաբերական այն ձեռնարկություններին, որոնք ապապետականացվում են։ Դրա հետ մեկտեղ, չպետք է անտեսել այն, որ վիճակագրական այդ տվյալների մեջ չի արտացոլվում տնտեսության ստվերային օղակներում ընդգրկվածների գերակշռող մասը։ Իսկ դրանք հարյուր հազարից շատ են։ Շատ մանր արտադրողներ և ձեռներեցներ, չդիմանալով հարկային ծանրությանը, պաշտոնական էկոնոմիկայից հեռանում են և ընդգրկվում հաշվառման չենթարկվող օղակներում։

Աշխատունակ բնակչության մի մասը չի աշխատում, որոշ մասն էլ իր աշխատունակությունը կիսատ-պռատ է գործադրում, ոմանց ստեղծած արդյունքները իրենց որակական հատկանիշներով ոչ միայն արտաքին, այլև ներքին շուկայում քննություն չեն բռնում։ Սովորական է դարձել գործազուրկների, աշխատանք չունեցողների, աշխատատեղերում տարվա, ամիսների, օրերի և օրվա ընթացքում թերզբաղված բնակչության անընդհատ ստվարացող մշտական և հոծ զանգվածների գոյությունը[9]։ Աշխատանքի շուկայում 1990 թ. սկիզբ առած լարվածությունը հաջորդ տարիներին ընդունեց ահագնացող չափեր՝ աշխատուժի առաջարկը մերթ լճանալով մի պահ ընկրկեց պահանջարկի առջև, մերթ հորդանալով տարբերայնորեն դուրս եկավ ափերից՝ տեղի տալով զանգվածային արտագաղթի և գործազրկության։ Պաշտոնապես գրանցված գործազուրկները Հայաստանում 1993 թ. կազմել են 102,6, իսկ 1995 թ. 131,7 հազ. մարդ։

Այդ մասին է վկայում ներքոհիշյալ աղյուսակը։

Աղյուսակ 1

ՀՀ 1995 թ. գործազուրկի կարգավիճակ ունեցողների բաշխումն ըստ տարիքի և սեռի[10]

Տարիքային կազմը	Ընդամենը	Այդ թվում կանայք
մինչև 18 տարեկաններ	4930	3156
18—22	20030	13693
23—30	34667	24419
31—50	61012	44145
50-ից բարձր	11066	6403

Ինչպես նկատում ենք, գրանցված գործազուրկների մեջ եղանակ են ստեղծում կանայք։ Ըստ որում 23—30 տարեկան գործազուրկ երիտասարդության տոկոսը գործազուրկների ընդհանուր թվակազմում շատ ավելի է, քան աշխատունակ տարիքի բնակչության մեջ այդ սոցիալ ժողովրդագրական խմբի տեսակարար կշիռն է։ Դրանց գերակշռող մասն ընդհանուր միջնակարգ և միջնակարգ մասնագիտական կրթություն ունեցողներն են (76,7 %)։ Գրանցված գործազուրկների մոտ 30,0 %-ը բանվորներ են, 21,5 %-ը՝ որակավորում չունեցողները[11]։ Անկասկած, պաշտոնական տվյալները նույնպես երևույթի իրական պատկերը ճիշտ չեն արտահայտում։

---

8 Հաշվարկները կատարվել են ՀՀ վիճակագրության վարչության տվյալների հիման վրա, տե՛ս նաև Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, 1993—1994, էջ 24։

9 Մանրամասն տե՛ս էկոնոմիկա, 1993, № 9—10, էջ 3—4։

10 ՀՀ վիճակագրության վարչության տվյալներով։

11 Հաշվարկները կատարվել են նույն վարչության տվյալներով։

Նախ, զբաղվածության ծառայության պետական մարմինները որպես գործազուրկ գրանցում են ոչ բոլորին։ Որպես գործազուրկ հաշվառման չի վերցվում «թաքնված գործազուրկների» անընդհատ վերարտադրվող մի վիթխարի զանգված։ Շատ արդյունաբերական ձեռնարկություններ տարվա ընթացքում աշխատում են ոչ լրիվ կարողությամբ, իսկ ձմռանն ուղղակի չեն գործում։ Դրանցում ընդգրկվածների մի զգալի մասը ցուցակային թիվ է, որոնք աշխատավարձ չեն ստանում, պարապուրդների համար նրանց չեն վճարում, նրանց՝ որպես գործազուրկ հաշվառման վերցնելու համար բազմաթիվ արգելքներ են հարուցվում։

Երկրորդ, ոմանք խուսափում են հաշվառման համար նման ծառայություններին դիմելուց, «գործազուրկի» պիտակ կրելուց, որպես գործազուրկ անընդհատ վերահաշվառումից, աշխատանքային գրքույկում սև բիծ թողնելուց[12]։

Երրորդ, հետաքրքրություն չեն ներկայացնում գրանցված գործազուրկներին աշխատելու համար առաջարկվող տեղերը, գործատուների կողմից գործազուրկներին աշխատանքի ընդունելու գործընթացներում քաշքշուկ է տիրում։ Բնականոն ձևով չեն իրացվում դրանց վերաորակավորումը կամ նոր որակ ձեռք բերելու կարգը։

Չորրորդ, գրանցման համար գրեթե շահադրդռություն չի ստեղծում գործազուրկներին հատկացվող չափազանց ցածր նպաստը։ Շատերին ձեռնտու է անլեգալ աշխատանքով պատահական վաստակը, քան որպես գործազուրկ հաշվառման մեջ մնալը։ Որոշ դեր է խաղում նաև գործազուրկների վերապատրաստման և նոր որակ ձեռք բերելու հարցում պետական ծառայությունների կողմից «Զբաղվածության մասին օրենքի» պահանջների անտեսումը, զբաղվածության պետական ծրագրերի բացակայությունը և այլն։ Այս և գործազուրկներին աշխատանքի տեղավորելու այլ հարցերում պետական մարմինների և գործատուների միջև համապատասխան կապ և համագործակցություն չկա։

Հինգերորդ, ի տարբերություն արևմտյան երկրների, Հայաստանում որակավորում ունեցող գործազուրկներն ավելի դժվար և անլուծելի կացության առջև են հայտնվում, քան որակավորում չունեցողները։

ՀՀ-ում գործազրկությունն ավելի սուր է արտահայտվում խոշոր և միջին քաղաքներում, ինչպես նաև այն փոքր քաղաքներում ու գյուղական շրջաններում, որոնք արդյունաբերական տեսակետից միակողմանի զարգացում ունեն։ ՀՀ աշխատանքի շուկայում գործազրկության աճը պայմանավորված էր.

1) Շուկայական գործընթացների ակտիվացման քաղաքականությամբ (մասնավորեցումներ, ձեռնարկությունների լուծարում, սնանկացում, մրցություն և այլն)[13]։ Գործընթացը չուղեկցվեց արդյունաբերության մեջ նոր աշխատատեղերի ստեղծմամբ։ Դա ծնեց նաև սոցիալական հակասություններ.
2) Արտադրության շարունակվող անկումով՝ արտադրական կարողությունների շարքից դուրս գալու հետևանքով, որը չուղեկցվեց նոր հզորությունների գործարկմամբ, ակտիվ տնտեսական և մասնավորապես կառուցվածքային փոփոխության մշակման ու կիրառման գործնական նպատակներ հետապնդող ձեռներեցությունն աջակցելով։

Գործազրկության աճը Հայաստանում մոտ ապագայում նույնպես անխուսափելի է, թեև դրա մասշտաբները, լճացման աստիճանը, այն հաղթահարելու ժամկետները վճռականորեն կախված են տնտեսական քաղաքականության ընտրությունից։ Ե՛վ սոցիալ-տնտեսական քաղաքականությամբ թե-

---

12 Նման իրավիճակը հատուկ է նաև Ռուսաստանի Դաշնությունում, տե՛ս Проблемы теории и практики управления, 1996, № 1, с. 45.

13 Էկոնոմիկա, 1993, № 9—10, էջ 4։

լադրվող ուղղվածությունը, և՛ արտադրության աճի միտումները առայժմ անվիճելիորեն վկայում են առաջիկայում գործազրկության մասշտաբների ավելացման մասին։

Բարձրացող դների և վաստակի միջև անընդհատ խորացող տարանջատումը աստիճանաբար կյանքի կոչեց և շատերին մղեց «ինքնակամ» աշխատատեղը լքելու վարքագծի ձևավորմանը, հիմք դարձավ «թաքուն» գործազրկության մասշտաբների ընդլայնման համար։ Այդ վարքագիծը ի հայտ եկավ տնտեսական հարկադրանքի աղդեցության տակ, թեև երևույթների մակերեսի վրա աշխատատեղը լքելը կրում է «կամավոր» բնույթ, բացակայում է իրավական հարկադրանքը։

Աշխատատեղը կորցնելը ոմանց համար դարձավ ավելի գերադասելի, քան այն ունենալը, քանի որ բյուջետային հիմնարկներում աշխատողների աշխատավարձը շատ հեռու է ապրուստի նվազագույն մակարդակն ապահովելուց, շատ դեպքերում անդամ տրանսպորտի ծախսերը չի հատուցում։ Մինչդեռ ՌԴ քաղաքացիները վախ են արտահայտում աշխատանքը կորցնելու վտանգի համար։ 1993 թ. հուլիսին ՌԴ քաղաքային բնակչության շրջանում պետվիճվարչության անցկացրած հարցումների արդյունքները վկայում են, որ մասնակիցների մեծ մասը՝ 2/3-ը գերադասում են ունենալ թեկուզ քիչ, բայց երաշխավորված վաստակ։ Հարցման մասնակիցների 60 %-ը չի բացառում մոտ ժամանակներում աշխատանքը կորցնելը, 10 %-ը կարծում է, որ նոր աշխատատեղ ունենալը փաստորեն իրական չէ։ 1994 թ. հունիսին ՌԴ մի այլ հարցման տվյալներով, հարցման ենթարկվածների 56,1 %-ը գործազրկության լուրջ վտանգ է ակնկալում[14]։ Ի տարբերություն Հայաստանի, ՌԴ-ում աշխատատեղը կորցնելու համար վախը բացատրվում է նրանով, որ աշխատավարձը ինչ-որ չափով ապահովում է ապրուստի նվազագույն մակարդակը։ Հենց այդ պատճառով էլ ՌԴ դների ագատ արձակման և սղաճի հարուցած ցնցահարվածը չկարողացավ վերացնել սպառման նվազագույնը պահպանելու համար գերադասելի երաշխավորված զբաղվածության ցանկությունը[15]։

2. Աշխատանքի շուկան և զբաղվածությունը։ Ներկա պայմաններում, ՀՀ-ում աշխատանքի շուկայի իրավիճակի սրությունը, անկասկած, կապված է ոչ միայն գործազրկության աճի, այլև զբաղվածության կառուցվածքի ձևախեղման, նոր անհամամասնությունների առաջացման, որակավորում պահանջող աշխատանքի ոլորտի նեղացման, որակավորում չպահանջող աշխատանքի ոլորտի ընդլայնման[16], ուստի և աշխատանքային ներուժի օգտագործման արդյունավետության նվազման և, ընդհակառակը, դրա բարձրացման հեռանկարների բացակայության հետ։ Զբաղվածության մասին պատկերացումը չի սկսվում ու չի ավարտվում հաշվառման վերցված և «թաքուն» գործազուրկներին աշխատանքով ապահովելով կամ դրանց նպաստ վճարելով։ Զբաղվածության քաղաքականությունն ավելի ընդգրկուն է. գործազուրկներին ցույց տրվող օգնությունը դրա մի մասն է։ Այդ քաղաքականության ողջ իմաստը արդյունավետ զբաղվածություն և աշխատանքային ներուժի զարգացում ապահովելն է։ Առաջինը հասարակական արտադրության կառուցվածքային առաջադիմական տեղաշարժեր իրականացնելու միջոցով ապահովում է աշխատունակ տարիքի բնակչությանը զբաղվածության համապատասխան ոլորտներում ընդգրկելը։ Դրանով իսկ զբաղվածության բանական կառուցվածքի հիմքն է դրվում։ Երկրորդն իրականացվում է կրթական, մասնագիտական պատրաստման համակարգի զարգացմամբ, կադրերի պատրաստման,

---

14 Вопросы экономики, 1994, № 2, с. 145; Рынок труда в России, с. 20.

15 Вопросы экономики, 1994, № 2, с. 145.

16 Այդպես է վիճակը նաև ՌԴ-ում, տե՛ս Российский социально-политический вестник, 1995, № 2, с. 5.

վերապատրաստման և որակավորման բարձրացման միջոցով։ Կարևորվում է հասարակական արտադրությունից արհեստավարժ տեսակետից ոչ պիտանի աշխատատեղերի վերացման, գրանցում ընդգրկված աշխատողներին աշխատանքից աղատելու ընթացքի կարգավորումը, նոր աշխատատեղերի ստեղծումը և դրանք նոր որակավորում ունեցող մարդկանցով համալրելու գործընթացը։ Խնդիրը գործընթացին նպաստող օրենսդրական դաշտի ստեղծումն է, տնտեսական լծակների կիրառումը, որոնք կդառնան ոչ միայն հին աշխատատեղերի անհետացմանը նպաստող, այլև գործընթացը կարգավորող գործոններ։ Նման պարագաներում պետք է հաղթահարել աշխատուժի ազատմանն արգելակող և բանական վերաբաշխմանը չնպաստող գործոնները[17]։

Ռեսուրսային ներուժի մյուս բաղադրիչների զգալի մասի սահմանափակության ընդհանուր հենքում Հայաստանը ներկայումս բնութագրվում է և մոտ ապագայում նույնպես կբնութագրվի աշխատանքային ռեսուրսների վերարտադրության բավականին բարձր տեմպերով և էժան աշխատուժով։ XX—XXI դդ. շեմին աշխատանքային տարիք մուտք գործող բնակչության բացարձակ մեծությունը կհասնի աննախադեպ չափերի։ Տարիներ առաջ կատարված մեր կանխատեսումներով 1996—2005 թթ. տարեկան միջին հաշվով աշխատանքային տարիք մուտք պետք է գործեին 75—80 հազար պատանիներ ու աղջիկներ։ Սակայն, 1991—1995 թթ. Հայաստանից կատարված մեծ միգրացիայի հետևանքով, հավանաբար, տարեկան միջին հաշվով այն կկազմի 50—55 հազար մարդ, որը ՀՀ համար դարձյալ շատ պատկառազդու թիվ է։ Ենթադրվում էր նաև, որ 1996—2005 թթ. ակտիվ աշխատանքային տարիքի (24—44 տարեկաններ) բնակչությունը տարեկան միջին հաշվով պետք է կազմեր 1 մլն 350 հազար մարդ (իրականում ավելի քիչ կլինի) 1986—1990 թթ. միջին տարեկան մեկ միլիոնի դիմաց։ Մինչդեռ պետք է շեշտադրել, որ աշխատանքի շուկայում ծանր իրավիճակ է ստեղծվել նաև աշխատանքային տարիք մուտք գործող պատանիների ու աղջիկների համար։ Դա կապված է ոչ միայն աշխատատեղերի պակասի, այլև տնտեսության կազմից մասնագիտական որակավորման նկատմամբ ներկայացվող նվազ պահանջարկի և, ընդհանրապես մասնագիտական որակավորման բարոյական արժեզրկման հետ։ Ուստի Հայաստանի երկարատև զարգացման տնտեսական նպատակային ծրագրերում առանձնահատուկ տեղ պետք է գրավեն երիտասարդ աշխատունակ տարիքի բնակչության մեծ մասի (արտասահմանում 2/3-ը) զբաղվածության խնդիրները։ Պետք է ապահովել դրանց զբաղվածությունը ժամանակակից արտադրություններում և աշխատատեղերում, որոնք մրցունակ լինեն աշխատանքի արտադրողականությամբ, աշխատանքի պայմաններով և աշխատատեղերի ու արտադրության կազմակերպման կուլտուրայով[18]։ Հարկավոր է հաղթահարել աշխատանքի շուկայի նկատմամբ պետական մարմինների պասիվ վերաբերմունքը, այն համադրել զբաղվածության ցանկալի կառուցվածքի և դինամիկայի հետ՝ կարգավորելով դրա զարգացումը ցանկացած ուղղությամբ։

ՀՀ աշխատանքի շուկայի լարվածությունը սրվեց նաև այն պատճառով, որ խստագույնս ընկավ որակավորում պահանջող աշխատանքի հարգը, նվազեց երիտասարդության հետաքրքրությունը որակավորում պահանջող աշխատանքների նկատմամբ։ Այդ հարցում հետաքրքրություն չի ցուցաբերել նաև արտադրությունը։ Ինչու չէ, սեղանիկների ետևում կանգնած և մանրավաճառության մեջ ընդգրկված տարրական գրագիտություն ունեցող անչափահաս տղաներ, համապատասխան կրթություն և որակավորում չունեցող կանայք օրական վաստակում են ավելի շատ, քան որակավորում ունեցող բանվորը, ինժեները, բժիշկը, ուսուցիչը, դոցենտն ու պրոֆեսորը ամսվա

---

17 Նույն տեղում, էջ 5—6, մանրամասն տե՛ս Էկոնոմիկա, 1993, № 9—10, էջ 14։

18 Իրավիճակը նույնն է նաև ՌԴ և ԱՊՀ մի շարք այլ երկրներում, տե՛ս Российский социально-политический вестник, 1995, № 2, с. 7—8.

ընթացքում։ Բարձր որակավորման տեր անձինք սոցիալապես առավել անպաշտպան խավ են, որոնց մասին վկայում են ինչպես վճարվող աշխատավարձի ցածր մակարդակը, այնպես էլ զբաղմունքի հնարավորությունների պակասը։ Ամենահարդին առևտրում ընդգրկվածությունն է, ուր չի պահանջվում բարձր կրթական մակարդակ և հատուկ մասնագիտական պատրաստություն։

Զարգացած երկրներում բնակչության այդ խավը ամենացածր վաստակ ունեցողներն են։ Աշխատանքային ներուժի արդյունավետությունը տուժում է ոչ միայն այն պատճառով, որ որակավորում ունեցողներին սպառնում է աշխատանքի հեռանկարի բացակայությունը, հասարակության կողմից անուշադրությունը, այլև այն, որ բարձր որակավորման աշխատուժի արժեզրկումը նոր թափ է առնում, և նրանք տեղափոխվում են իրենց որակավորման հետ կապ չունեցող ցածր որակավորման աշխատանքների ասպարեզ, քանի որ այստեղ վաստակը բարձր է։ Տեղի է ունենում նաև ուղեղների արտահոսք դեպի ավելի շատ վաստակ ապահովող այլ բնագավառներ։ Դրանով իսկ ոչ միայն անիմաստ վատնվում է մարդկային կապիտալը, այլև դանդաղում է նրա կուտակումը, քանի որ երիտասարդությունը դիմում է շատ պարզ դիտելիքներ պահանջող, բայց արագ օգուտ բերող զբաղմունքների։ Իր հերթին, տնտեսական բարձր արդյունավետություն ապահովող ներուժի մի մասը անուշադրության է մատնված[19]։

Չպետք է անտեսել, որ Հայաստանի բնակչության մեջ մեծ թիվ են կազմում կրթական և պրոֆեսիոնալ որակական բարձր մակարդակով օժտված մասնագետները։ Նրանք իրենց որակական հատկանիշներով քննություն են բռնում ոչ միայն ազգային, այլև, հաճախ, միջազգային շուկայում։ Շատերը, ազգային շուկայում զրկված լինելով մասնագիտական զբաղվածությունից, կորցնում են կապը աշխատանքի շուկայի հետ։ Նման և վերը բնութագրված իրավիճակները տնտեսական արագ անկման հետ միասին հետևանք են նաև դրանով փոխպայմանավորված աշխատանքային ռեսուրսների բնականոն ընթացքի բռնազբոսիկ խաթարման, այն շուկայական «թերապիայի» քաոսային օրենքներին քմահաճորեն հարմարեցնելու վաղաժամ և անհեռատես քաղաքականության։

Սարսափելին այն է, երբ հետին պլան է մղվում և մոռացության մատնվում մարդ-արարածի բոլոր հատկանիշներից ամենագլխավորը՝ բարիք ստեղծելը։ Պարապությունն ու անգործությունը հասարակական շարիքի վերաճելու վտանգ են սպառնում։ Դրանք իրենց սպառնացող հետևանքներով անդառնալի ազդեցություն կարող են ունենալ ոչ միայն տնտեսական անկման, այլև հասարակության բարոյահոգեբանական կերպարը բնութագրող չափանիշներից շեղվող արատավոր երևույթների տարածման վրա, եթե հասարակությունն իր մեջ չգտնի մի զորավոր ուժ՝ զարգացման բնականոն ընթացքի մեջ մտնելու և կացությանը տիրապետելու համար։ Այդ զորավոր ուժը, որ իր ամբողջ կարևորությամբ հառնում է հասարակության առջև, առաջին հերթին, նրա գլխավոր հարստության՝ աշխատուժի, տնտեսական ակտիվության բարձրացումն է, հատկապես նրա որակյալ մասի վերարտադրության ընդհատված շղթայի վերականգնումը, այդ ներուժի նպատակամղված գործունեությունն ապահովող հունի բացումը։ Դա , հենց դա պետք է դառնա պետության տնտեսական ու սոցիալական քաղաքականության առանցքային հարցերից մեկը՝ բնակչության զանգվածային աղքատացման հետագա ընթացքը կասեցնելու, հասարակության գենոֆոնդի պահպանությանը սպառնացող վտանգից

---

19 Նույն տեղում։ Անցման շրջանում աշխատանքի շուկայի պետական միջամտության մասին հետաքրքիր հարցադրումներ կան Համաշխարհային բանկի կողմից հրատարակված «Рынок труда и социальная политика в Центральной и Восточной Европе, переходный период и перспективы», Ն. Բարի խմբագրությամբ անգլերենից ռուսերեն համառոտ թարգմանված աշխատությունում։

փրկելու հիմնահարցի բանալին։ Դա ամենից առաջ պահանջում է պետական հոգածություն, տեսական ներդրումներ կիրառելու ակտիվ քաղաքականությամբ նոր աշխատատեղերի ստեղծման հիման վրա մարդկանց գործունեության համակողմանի խթանում։ Անցման շրջանում դա կթեթևացնի պետության առջև ծառացած հոգսերը, բնակչության ստվար զանգվածների, սոցիալապես անպաշտպան խավերի կենսամակարդակի նվազագույնն ապահովելու, արտագաղթի ահագնացող չափերը մեղմելու և սոցիալական այլ շարիքների առաջն առնելու համար։

Աշխատանքի շուկայում լարվածությունը խորանում է նաև պետական ու տեղական մարմինների, գիտական համապատասխան օղակների անպատրաստության, տնտեսական ու սոցիալական կյանքում բուն շուկայական կարգավորման մեխանիզմների գործունեության համար որոշակի պայմանների բացակայության, անցման գործընթացում թույլ տրված սխալների, հապճեպության և անհարկի շտապողականության հետևանքով։ Շուկայական հարաբերությունների անցման համար տնտեսական պարարտ հող նախապատրաստելու և էվոլյուցիոն ճանապարհով անցում կատարելու փոխարեն, գործընթացը թելադրվեց վերևից, խնդիրներն «իրականացվեցին» հրամանագրերով, մեկ ակնթարթում։ Չկան նաև աշխատանքի շուկան կարգավորելու մի շարք նպատակամետ օրենսդրական ակտեր, եղածներն էլ կատարյալ չեն։ Հանրապետության առջև ներկայումս ծառացած գերխնդիրը զբաղվածության պետական քաղաքականության մշակումն է, այդ հարցում պետության կարգավորիչ դերի հստակեցումը։ Նման քաղաքականությունը պետք է տարածվի ինչպես՝ պետական, այնպես էլ ոչ պետական կառույցների գործունեության վրա։ Պետական կարգավորումը կարող է իրականացվել աշխատանքի բորսաների և զբաղվածության ծառայությունների միջոցով։

3. Աշխատանքի շուկայի կարգավորման պետական միջամտությունը։ Անցման շրջանում պետությունը համապատասխան վարքագիծ պետք է մշակի, կարգավորի և ընթացք հաղորդի զբաղվածության արդյունավետության հետ կապված անխուսափելիորեն երևան եկող սոցիալ-տնտեսական մի շարք խնդիրների լուծման համար։ Սոցիալական այդ խնդիրներից առաջնայինը աշխատանքի շուկայի պետական կարգավորման մասին մտահոգությունն է։

Բազմասեփականության հիման վրա անցումը շուկայական հարաբերությունների ենթադրում է նաև բնակչության զբաղվածության և արտադրողական ուժերի տեղաբաշխման ոլորտում պետության կողմից իրականացվող քաղաքականության որակական փոփոխություն։ Նման փոփոխությունը պայմանավորված է ոչ միայն նրանով, որ շուկայական տնտեսության ռելսերի վրա փոխադրվող պետական ձեռնարկությունները պետք է օժտված լինեն աշխատանքային պրոցես ներգրավվող աշխատանքային ռեսուրսների քանակն ու որակը սահմանելու ավելի մեծ ինքնուրույնությամբ, այլև նրանով, որ հետագա զարգացում պետք է ստանան տնտեսական գործունեության ոչ պետական ձևերը։ Անցումը շուկայական հարաբերությունների ինքնին ենթադրում է տնտեսության մեջ ազատ և անկախ ապրանքարտադրողների առկայություն։ Նման պայմաններում թեև անցումը շուկայական հարաբերությունների անհնարին է՝ առանց աշխատանքային ռեսուրսների ազատ շարժի, սակայն դա բնավ չի նշանակում, որ պետությունը լրիվ հրաժարվելու է աշխատուժի առաջարկի ու պահանջարկի հաշվեկշռվածության ապահովման որոշ կենտրոնացված քայլերից, աշխատանքային ռեսուրսների կառավարումից։ Պետական քաղաքականությունը պետք է որակական փոփոխություն ապրի։ Զբաղվածության ուղղակի կարգավորման պետական քաղաքականությունը պետք է փոխարինվի դրա անուղղակի ձևերով՝ օգտագործելով տնտեսական լծակները, շուկայական մեխանիզմները, ազատ մրցությունը։ Ինչ խոսք, սեփականության ձևերի աստիճանական զարգացումը և տնտեսական ինքնուրույնության հաստատումը արմատապես կփոխեն աշխատողի վարքագիծն աշխատանքի և արտադրության միջոցների օգտագործման նկատմամբ։

Հարկադրանքը իր տեղը կդիջի պահանջարկի ու առաջարկի ազդեցության տակ ձևավորվող աշխատանքի շուկայի գոյացմանը, որը կկարգավորվի զուտ տնտեսական լծակներով։

Բազմասեփականության պայմաններում, աշխատանքի ոլորտում պետության նախկին անմիջական վերահսկողության փոխարեն, վճռական նշանակություն պետք է ստանա աշխատանքային հարաբերությունների օրենսդրական կարգավորումը։ Վարձու աշխատանքում ընդգրկված քաղաքացիների շահերի իրավական պաշտպանության նպատակով պետությունն օրենսդրական հիմունքներով պետք է մշակի և գործադրի նվազագույն երաշխավորված աշխատավարձի և աշխատօրվա տևողության սահմանները, կարգավորի գործատուների իրավունքները և պարտականությունները, աշխատանքի պայմանների և սոցիալական ֆոնդերը կազմավորող պարտադիր մասհանումների նկատմամբ կիրառի վերահսկողության հստակ և ճկուն համակարգ, խախտման դեպքում՝ տույժեր և տուգանքներ։ Պետք է իրական պայմաններ ստեղծել արհմիությունների՝ որպես բանվորների և ծառայողների կոլեկտիվ շահերի պաշտպանի դերի կենսագործման համար։ Վերջինս իրագործվում է արհմիությունների կողմից ընդունված կանոնադրական սկզբունքներով, որը հաստատվում է օրենսդրական հիմունքներով։

Արդյունավետ զբաղվածություն ապահովելու շահեր հետապնդող արտադրողական ուժերի տեղաբաշխմանը, տնտեսության ճյուղային կառուցվածքի նպատակամետ ձևավորման հետագա ընթացքի բարելավմանը, այդ ճանապարհով աշխատանքային ռեսուրսների միջպետական, միջշրջանային, միջճյուղային տեղաշարժերի ընթացքի կարգավորմանը պետությունը կարող է մասնակցել արգելակող կամ խթանող տնտեսական լծակները ակտիվորեն շարժման մեջ դնելու միջոցով, երկարատև կապիտալ ներդրումների (ինվեստիցիաների) բաշխման, հարկային, վարկային, մաքսային, նաև աշխատավարձի քաղաքականությամբ։ Այդ քաղաքականությամբ պետությունը կարող է խթանել կամ արգելակել նոր աշխատատեղերի ստեղծումը։

Հանրապետության համար գերխնդիրը նոր աշխատատեղեր ստեղծելու համար պետական ազգային քաղաքականության մշակումն է և կիրառման համար բարենպաստ պայմանների ապահովումը։ Նման քաղաքականությունը պետք է դառնա երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագրի կարևորագույն բաղադրամասը։ Խոսքը կոնկրետ դեպքում վերաբերում է հանրապետության ներքին տնտեսական աղբյուրների մոբիլիզացմամբ ազգային տնտեսության ակտիվացմանը, ազգային տնտեսության գիմանկարը բնորոշող, պաշտպանական ու ռազմավարական նպատակներ հետապնդող ճյուղերի առաջնահերթ զարգացմանը, նրանց նկատմամբ հովանավորչական քաղաքականության կիրառմանը։

Այդ նպատակով անցման շրջանում առաջին հերթին անհրաժեշտ է[20]. ա) աստիճանաբար հաղթահարել երկրի տնտեսական վերարտադրողական կառուցվածքի ձևախեղումները, բ) միջոցներ ներդնել հանրապետության տնտեսության վերակառուցմանը՝ պաշտպանունակ, ինչպես նաև բնակչության սպառունակ պահանջները բավարարող առանձին ճյուղերի և արտադրությունների առաջնային զարգացման նպատակներով։ Դա վերաբերում է արդյունաբերության ճյուղային կառուցվածքի բարելավմանը, երկրի պաշտպանունակությունն ապահովող ճյուղերի զարգացմանը, պետական պայմանագրային, պատվերային, ինչպես նաև արտոնյալ ինվեստիցիոն քաղաքականությամբ գյուղատնտեսության ներկայումս խորացող ապամասնագիտացումը հաղթահարելուն, գ) մշակել և իրականացնել առանձին շրջանների ու գոտիների հատուկ նպատակային ծրագրեր, դ) արտոնյալ պայմաններով վարկ

---

20 Ավելի մանրամասն տե՛ս В. Ходжабекян, Трудовые ресурсы и проблемы занятости (Проблемы теории и практики управления), М., 1996, № I, с. 48—53).

տրամադրել նպատակային ծրագրերում ոչ պետական սեկտորից մասնակցություն ունեցող ձեռներեցներին և այլն, ե) ապահովել հասարակական արտադրության և զբաղվածության այնպիսի մակարդակ, որն առնվազն դառնա բնակչության կենսամակարդակի նվազագույն չափը պահպանելու երաշխիք[21], զ) խթանել տնտեսական աճի ինվեստիցիաներ չպահանջող գործոնները, օրենսդրական դաշտ և համապատասխան պայմաններ ստեղծել փոքր բիզնեսի և ինքնազբաղվածության համար, է) պայմաններ ստեղծել ավելցուկ զբաղվածության անհետացման, մասնագիտական տեսակետից ոչ պիտանի աշխատատեղերն ավելի որակյալներով փոխարինելու համար։ Նպաստել ավելի որակյալ աշխատողների թվակազմի ավելացմանը այն ձեռնարկություններում, որոնց արտադրանքը իրացվում է և ունի արտահանման հեռանկար, ը) ժամանակի ընթացքում հող նախապատրաստել թոշակառուների, նախաթոշակային տարիքի բնակչության, հաշմանդամների, բազմազավակ մայրերի նպաստների չափերը բարձրացնելու և կենսամակարդակի նվազագույն մակարդակին հասցնելու համար։ Իր սոցիալական նշանակության հետ միասին դա հիմք կդառնա նրանց զբաղեցրած աշխատատեղերը ազատելու համար, պայմանով, որ աշխատատեղերի ազատումն ուղեկցվի նվազագույն սոցիալական կորուստներով[22]։

4. Զբաղվածության ֆինանսական աղբյուրները և դրանց օգտագործման ուղղությունները։ Զբաղվածության պետական քաղաքականություն իրականացնելու համար կպահանջվեն վիթխարի ֆինանսական միջոցներ։ Ներկայումս պետության սահմանափակ ֆինանսական ռեսուրսների պայմաններում դրանք կարող են գոյանալ հետևյալ աղբյուրների հաշվին.

— բյուջետային հատկացումներ (ազգային եկամտից կատարվող հաստատուն տոկոսադրույքներով),

— ստվերային էկոնոմիկայի բացահայտմամբ կիրառվող հարկային քաղաքականությամբ գոյացող միջոցներ,

— քրեածին տարրերի բացահայտմամբ առգրավվող միջոցներ,

— ինվեստիցիոն հատկացումներին կայուն տոկոսագրույքներով կատարվող մասհանումներ,

— առևտրական բանկերից գանձվող միջոցներ,

— արտաբյուջետային ֆոնդերից գանձվող միջոցներ, որոնք ներկայումս գործում են բացառապես շրջանառության ոլորտում,

— մասնավոր գործատուներից, վարձու աշխատանքից եկամուտ ստացող այլ քաղաքացիներից պետական բյուջե մուտքագրվող նպատակային հատկացումներ՝ ելնելով դրանց եկամտի մեծությունից, աճող տոկոսադրույքներով,

— արտաքին և ներքին առևտրից գոյացող եկամուտներից կայուն տոկոսադրույքներով կատարվող հատկացումներ,

— նվիրատվություններ։

Հարկավոր է ստեղծել. զբաղվածության նպատակային հիմնադրամ, զբաղվածության ապահովագրական ֆոնդեր, զբաղվածության համապետական, մարզային և շրջանային մակարդակներով հատուկ ռեզերվային ֆոնդեր։

---

21 Հարցադրումը տե՛ս Вопросы экономики, 1994, № 2, с. 148.

22 Մանրամասն տե՛ս Վ. Խոջարեկյան, Բնակչությունը և միգրացիաները։ Գործարար Հայաստան, 1995, № 3, էջ 7—12, Концепция женской занятости, с. 28—34; Н. М. Шашкин, Экономическая деятельность женщин; Моника С. Фонг, Роль женщин в перестройке российской экономики, Вашингтон, 1994, с. 28—32; Российский социально-политический вестник, 1995, № 2, с. 6.

Ձևավորվող ֆինանսական միջոցները կարող են հատկացվել ներքոնշյալ նպատակների համար.

— պետական կառույցներում նոր աշխատատեղերի ստեղծում

— օրենսդրորեն սահմանված ժամանակամիջոցում գործազուրկների նրաշխավորված նպաստի վճարում

— աշխատանքային տարիք մուտք գործող և աշխատելու ցանկություն ունեցող մարդկանց և գործազուրկների որակավորման, վերաորակավորման, մասնագիտական կողմնորոշման, հատկապես նոր մասնագիտությունների ուսուցման, աշխատուժի շարժի ընթացքում ծագող նոր պահանջների համեմատ աշխատողների ադապտացման և այլ նպատակներով

— արտակարգ պայմաններում զբաղվածության հույժ կարևոր հարցեր կարգավորելու, զբաղվածության սուր կարիք ունեցող շրջաններից բնակչության անհարկի տարաբնակեցումը մեղմելու և այլ նպատակների համար. Նման նպատակներին հիմնականում կարող են ծառայել հատուկ ռեզերվային, ինչպես նաև ապահովագրական ֆոնդերը

— արտոնյալ պայմաններում կանանց աշխատատեղով ապահովելու և աշխատանքային պայմանները բարելավելու համար։ Այդ նպատակով. ա) աշխատող կանանց համար գործունեության բոլոր ոլորտներում օրենսդրական կարգով սահմանել տղամարդկանց համեմատ մեկ ժամով ավելի պակաս աշխատանքային օր, բ) կանանց համար գործունեության ոլորտն ընդլայնել հատկապես սպասարկման ճյուղերում, նրանց չընդգրկել վնասակար արտադրություններում և ծանր ֆիզիկական աշխատանքներում, գ) խրախուսել տնային պայմաններում կանանց զբաղվածության ընդլայնմանը, դ) գյուղական բնակավայրերում փոքր մեքենաների կիրառմամբ նպաստել օժանդակ տնտեսություններում կանանց զբաղվածության հեշտացմանը և ընդլայնմանը, ե) աջակցել «Մայրության ֆոնդ» հիմնադրամին, որը գերազանցապես կարող է օգտագործվել կանանց աշխատանքային և մայրական պարտականությունների միջև բնականոն համամասնություն ապահովելու, մայրության և մանկության պաշտպանության, նորածինների խնամքի համար մայրերին հատկացվող ֆիզիոլոգիական արձակուրդների ժամկետները երկարացնելու և սոցիալական այլ արտոնությունների համար։ Նման ֆոնդերը ինչ-որ չափով կլրացնեն պետության ժողովրդագրական քաղաքականությունը։

Զբաղվածության պետական քաղաքականության իրականացման գործընթացում մասնավոր գործատուներին, մասնավորապես փոքր և միջին բիզնեսով զբաղվող ձեռներեցներին լայնորեն ընդգրկելու նպատակով, հավանաբար անհրաժեշտ է ստեղծել համապատասխան արտոնություններ ապահովող հատուկ օրենսդրական դաշտ։

Դա հնարավորություն կընձեռի. ա) նվազեցնել զբաղվածության նպատակով եկամուտներից պետական բյուջե մուտքագրվող, սոցիալական ապահովությանը հատկացվող մուծումների չափերն այն գործատուներից, ովքեր ստեղծել են նոր աշխատատեղեր, ուր ընդգրկել են առաջին անգամ աշխատելու ցանկություն ունեցող և աշխատանքային տարիք մուտք գործած քաղաքացիներ, ինչպես նաև կանայք, բ) սատար կանգնել զբաղվածության ոլորտն ընդլայնելու համար հատուկ ռիսկի դիմած գործատուներին՝ սոցիալական ապահովության ֆոնդերի հաշվին, գ) պետական համակարգի մեջ չմտնող այն ձեռներեցներին, որոնք զբաղվածության համար ներդրումներ են կատարել ռազմավարական նշանակություն ունեցող կարևոր արտադրություններում, տրամադրել արտոնյալ վարկ՝ ցածր տոկոսադրույքներով, մարման երկարատև ժամկետներով, դ) այդպիսի մասնավոր ձեռներեցներին ընձեռել համապատասխան պայմաններ և շահագրգռել պետական նպատակային ծրագրերի մեջ ընդգրկվելու համար, ե) պետական պատվերների միջոցով նպաստել աշխատուժի միջշրջանային և միջճյուղային բաշխմանը, իրականացնել նպատակային տարաբնակեցումներ, զ) առանձնահատուկ պայմաններ ընձեռել պետական համակարգի մեջ չմտնող այն ձեռներեցներին, որոնք մեծ ռիսկի

են դիմել և իրենց տնտեսական գործունեությամբ նպաստում են հանրապետության առանձին տարածքներում զանգվածային գործազրկությունը մեղմելուն, զբաղվածության արդյունավետության բարձրացմանը, կասեցնում են բնակչության անհարկի արտագաղթը, նպաստում տեղում նրա կայունացմանը։ Խոսքը մասնավորապես վերաբերում է այն ձեռներեցներին, ովքեր գյուղատնտեսական փոքր մեքենաների արտադրությամբ աջակցում են գյուղում աշխատանքի ասպարեզի ընդլայնմանը՝ գյուղին մատակարարելով գյուղատնտեսական մեքենաներ, պահեստամասեր, վառելիք, պարարտանյութ, թունաքիմիկատներ։

Այսպիսով, պետք է մտահոգվել նոր աշխատատեղերի ստեղծման պետական աղգային քաղաքականության մշակումով։

5. Հայրենական արտադրողների շահերի պաշտպանությունը[28]։ Առաջնահերթ խնդիրը հայրենական արտադրողների շահերի պաշտպանությունն է։ Դա, առաջին հերթին, վերաբերում է մեքենաշինությանը, հանքահումքային ռեսուրսներից պատրաստի արտադրանք ստացող ձեռնարկություններին, ինչպես նաև գյուղատնտեսությանը։ Օրինակ, գյուղատնտեսական մթերքների ներկրման նկատմամբ բաց քաղաքականությունը հանգեցրել է և կհանդեցնի հանրապետությունում գյուղատնտեսական մի շարք մթերքների արտադրության չափերի կրճատմանը, այդ մթերքները վերամշակող ձեռնարկությունների մասշտաբների, ուստի և զբաղվածության, խիստ անկմանը։ Որանից անարգել ներմուծվող սպիրտը վնաս է տալիս խաղողագործությանը։ Այդպես է մրգերի, բանջարաբոստանային մշակաբույսերի, մասնավորապես կարտոֆիլի հետ։ Մաքսային քաղաքականությամբ պետությունը պետք է հովանավորի հայրենական արտադրությունը, խթանի նրա մասշտաբների ընդլայնումը մինչև այն պահը, որ արտադրությունը դառնա մրցունակ։ Դա չի խանգարում, որ իր տնտեսական զարգացման ընթացքում Հայաստանը վարի լայնամասշտաբ ինտեգրացիոն քաղաքականություն։ Անկասկած, այդ քաղաքականության հիմքում պետք է ընկած լինի ներպետական ինտեգրացիան, այսինքն՝ ներքին շուկայի զարգացումը պետք է տեղի ունենա նաև սեփական արտադրության և ոչ միայն արտասահմանից ներմուծվող ապրանքների հաշվին։ Դա աղքատացնում է երկիրը։ Ում հայտնի չէ, որ ներմուծվող այդ ապրանքների դիմաց, եթե չի արտահանվում հայրենական արտադրանք, մնացորդը փակվում է ոսկով։ Եվ պատահական չէ, որ հանապազօրյա կարիքները բավարարելու համար երկրից արտահոսում է բնակչության, ընտանիքների ոսկեղենը, արդուզարդը, ադամանդեղենը։

Այս առումով պետությունն իր հովանավորչական քաղաքականությամբ պաշտպանելով հայրենական արտադրողների շահերը, պետք է նպաստի արտահանող ճյուղերի զարգացմանը, տնտեսական լծակների կիրառմամբ սատար կանգնի այլ երկրների հետ հիմնավոր տնտեսական ինտեգրացիայի ծավալմանը։ Նման քաղաքականությունը վերաբերում է այն երկրներին, որոնք իրենց արտադրության ցածր տեխնիկական բազան և աշխատուժի արտադրողականության ցածր մակարդակը փոխհատուցում են էժան աշխատուժով, զարգացած երկրների համեմատությամբ բազմապատիկ ցածր աշխատավարձով և, դրանով իսկ, համաշխարհային շուկայում ինչ-որ չափով դառնում են մրցունակ։

Մինչև արտաքին տնտեսական կապերի լիբերալացման և բաց էկոնոմիկային անցնելու պայմաններում թույլ են մշակված հայրենական արտադրողների շահերի պաշտպանվածության հիմնահարցերը։ Անցումը բաց էկոնոմիկային միանգամից չի լինում։

Արտաքին աշխարհի առջև իրենց դռները լայնորեն կարող են բացել միայն հզոր տերությունները, այն էլ ոչ միշտ։ Անցումը բաց էկոնոմիկային

---

28 Հարցադրումը ավելի մանրամասն տե՛ս В. Ходжабекян, Экономическая интеграции Армении (Проблемы теории и практики управления), 1996, № 6, с. 42—50).

պետք է տեղի ունենա փուլ առ փուլ, այն զուգակցելով միջազգային շուկայում հայրենական արտադրողների մրցունակության բարձրացման հետ։ Արտաքին տնտեսական ռազմավարությունն իր հիմքով պետք է բխի հայրենական ռեսուրսային ներուժի օգտագործման քաղաքականությունից։

Աշխատանքի միջազգային բաժանման ասպարեզում Հայաստանը ամենից առաջ կարող է հանդես գալ իր աշխատանքային ներուժով։ Այդ նպատակով պետք է մտահոգվել աշխատանքային ներուժի որակական մակարդակը աստիճանաբար միջազգային չափանիշներին մոտեցնելու նախադրյալների ստեղծմամբ, որը բարձր որակավորում պահանջող աշխատատար և գիտատար արդյունքների արտադրությունը խթանելու հետ միասին հնարավորություն կընձեռի ստեղծագործական մտքի յուրօրինակ արդյունքների (տեխնիկական նախագծեր, տեխնոլոգիական մտահղացումներ, գյուտեր, ստեղծագործություններ և այլն) արտահանությանը, մանավանդ որ մտավոր աշխատանքի պտուղները ցանկացած պահի, առանց արհեստականորեն հարուցվող դժվարությունների կարող են անարգել արտահանվել ամեն մի երկիր՝ զերծ մնալով շրջափակումներից։ Իր հովանավորչական քաղաքականությամբ պետությունը պետք է նպաստի ուղեղների արտահոսքի կասեցմանը դեպի ինտելեկտուալ զբաղմունքի հետ առնչություն չունեցող բնագավառներ և այլ երկրներ։

Այսպիսով, անցման շրջանում աշխատանքային ռեսուրսների օգտագործման ակտիվացման կարևորագույն պայմանը ազատ մրցության համար օրենսդրական դաշտի ապահովման հիման վրա տնտեսության բոլոր ճյուղերի աշխուժացումն է, ներքին շուկայի ձևավորումը, երկրի ներսում գոյություն ունեցող ներուժի բոլոր տարրերի նպատակամետ օգտագործումը։ Դրանով հանդերձ, հարկավոր է նկատի ունենալ, որ զբաղվածության հիմնահարցը իր սրությունը կպահպանի նույնիսկ տնտեսական աճի վերահաստատման պայմաններում։ Դա բացատրվում է ոչ միայն սպասվելիք ժողովրդագրական իրավիճակով, այլև աշխատանքային ներուժի արդյունավետության բարձրացման անանց անհրաժեշտությամբ, մրցության պայմաններում աշխատանքային տարիք մուտք գործելու համար նախապատրաստվելու, համապատասխան որակավորում ձեռք բերելու, աշխատանքից աղատվելու, աշխատողների վերաբաշխման մշտապես ընթացող իրավիճակով։

ФОРМИРОВАНИЕ РЫНКА ТРУДА И ПРОБЛЕМЫ ЗАНЯТОСТИ В ПЕРЕХОДНЫЙ ПЕРИОД

В. Е. ХОДЖАБЕКЯН

Резюме

Во многих странах СНГ рынок труда как таковой только-только формируется. В процессе формирования рынка Армения характеризуется своеобразными чертами, выступающими в качестве непосредственного отголоска создавшейся геополитической ситуации, землетрясения, более резкой выраженности топливно-энергетического кризиса, неподготовленного, безвременного и необоснованного разгосударствления (в частности, в аграрном секторе), а также демографических факторов (в особенности наличие огромных масс депортированного из соседней республики населения). Необходимо также иметь в виду большое число населения, вступающего в трудоспособный возраст, и рост удельного веса экономически активного трудоспособного населения в общей численности населения, вывоз капитала и, как следствие всего этого, беспрецедентные размеры эмигрирующего населения.

На рынке труда РА определенную роль играет безработица, проявляющаяся как в явной, так и скрытой формах. Численность официально зарегистрированных безработных в 1995 г. составила 131,7 тыс. чел., что не является реальной цифрой. Существует скрытая безработица. Одни, не будучи профессионально занятыми на национальном рынке труда, теряют с ним связь, другие переходят на низкоквалифицированную работу, обеспечивающую большую прибыль. Таким образом, обесценивается высококвалифицированная рабочая сила, происходит также отток умов.

Наивысшая цель, стоящая в настоящее время перед государством —разработка государственной политики занятости, уточнение в этом деле регулирующей роли государства.